

De arbeidsmarkt voor schoolverlaters tot 2002

Auteur(s):

Borghans, L.
Grip, A. de
Heijke, J.A.M.

De auteurs zijn werkzaam bij het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA) van de Universiteit Maastricht.

Verschenen in:

ESB, 82e jaargang, nr. 4125, pagina 808, 22 oktober 1997

Rubriek:

Monitor

Trefwoord(en):

arbeidsmarkt, onderwijs, scholing

De komende jaren zal de arbeidsmarkt voor veel opleidingstypen erg krap worden. Zowel de werkgelegenheidsgroei als de vervangingsvraag zullen sterk toenemen, terwijl de arbeidsmarktinstroom afneemt.

In dit artikel wordt een overzicht gegeven van de arbeidsmarktperspectieven voor schoolverlaters voor de periode 1997-2002, zoals deze recentelijk zijn opgesteld door het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA)¹. Deze tweejaarlijkse middellange-termijnprognoses zijn bruikbaar voor de studie- en beroepskeuzevoorlichting. Daarnaast stellen de prognoses het bedrijfsleven en de overheid in staat te anticiperen op knelpunten in de personeelsvoorziening.

De prognoses van het arbeidsmarktperspectief in de komende jaren zijn opgebouwd uit zes componenten. Aan de vraagkant betreft dit de uitbreidingsvraag (1) en de vervangingsvraag (2). Aan de aanbodkant gaat het om de instroom van schoolverlaters op de arbeidsmarkt (3), de doorstroom van het niet-reguliere onderwijs (4), en om het aanbod van kortdurig werklozen aan het begin van de prognoseperiode (5). Omdat de arbeidsmarkt van een opleidingstype geen afgesloten beroependomein heeft, wordt ten slotte ook rekening gehouden met het substitutie-effect (6), dat de additionele vraag naar een opleidingstype aangeeft door discrepanties tussen vraag en aanbod bij andere opleidingen.

Achtergrond

Uitgangspunt voor de prognoses van de uitbreidingsvraag naar opleiding zijn de middellange-termijnprognoses van het CPB van het zogenaamde gunstig scenario uit het Centraal Economisch Plan 1996 en 1997. Deze prognoses resulteren in een toename van de werkgelegenheidsgroei, van 1,4% per jaar in de jaren 1992-1996 naar jaarlijks 1,7% in de periode 1997-2002.

Ook de demografische ontwikkeling bewerkstelligt een toenemende krapte op de arbeidsmarkt. Zo zal door de vergrijzing van de beroepsbevolking de uitstroom uit de arbeidsmarkt toenemen van jaarlijks 3,0% in de afgelopen jaren tot 3,3% in de komende jaren. Dit betekent dat in vijf jaar tijd maar liefst 1,1 mln mensen de arbeidsmarkt zullen verlaten. Bij de arbeidsmarktinstroom eist daarentegen de ontgroening zijn tol. Het aantal schoolverlaters dat instroomt zal naar verwachting dalen van 5,6% op jaarbasis in de eerste helft van de jaren negentig, tot slechts 4,2% per jaar in de periode 1997-2002.

Enerzijds zal dus het aantal baan-openingen stijgen als gevolg van de hoge economische groei in combinatie met de demografische ontwikkeling. Anderzijds zal, eveneens door de demografische ontwikkeling, de instroom op de arbeidsmarkt dalen. Dit zal ertoe leiden dat voor een groot aantal opleidingstypen de arbeidsmarkt erg krap wordt, waardoor de nieuwkomers op de arbeidsmarkt veel gunstiger arbeidsmarktperspectieven zullen hebben dan in de afgelopen jaren. Voor driekwart van de bijna honderd onderscheiden opleidingen wordt een goed tot zeer goed arbeidsmarktperspectief verwacht.

Uitbreidingsvraag

De werkgelegenheid zal met 8,8% groeien. Voor het basisonderwijs wordt echter een forse daling van de totale vraag met ruim 17% verwacht, terwijl de vraag naar universitair opgeleiden een stijging met bijna 25% te zien geeft. Meer in het algemeen geldt dat hoe hoger het opleidingsniveau, hoe groter de verwachte uitbreidingsvraag is.

Er zijn vier achterliggende factoren te onderscheiden. De eerste is de groei van de verschillende bedrijfssectoren. Op basis hiervan zou op alle opleidingsniveaus een groei van de vraag mogen worden verwacht. Het is opmerkelijk dat dit bedrijfssectoreffect het grootst is voor het basisonderwijs. Dit komt omdat arbeidskrachten met uitsluitend basisonderwijs sterk vertegenwoordigd zijn in de sterkst groeiende bedrijfssectoren horeca, reparatie en zakelijke dienstverlening, handel, metaal en elektrotechniek, en transport en communicatie. De verschillen tussen de opleidingsniveaus zijn hier overigens zeer klein.

Ten tweede is er het beroepseffect, dat optreedt door het veranderen van de spreiding van de werkgelegenheid per bedrijfssector over de verschillende beroepsgroepen, is voor geen enkel opleidingsniveau erg groot. Lager opgeleiden hebben relatief veel te lijden van verschuivingen van de beroepsstructuur binnen de bedrijfssectoren. Universitair opgeleiden profiteren juist van dit effect.

Ten derde blijkt dat werkgevers voor dezelfde functie steeds hogere opleidingseisen stellen. Dit versterkt de 'upgrading' die reeds tot uiting komt in het beroepseffect. Ongeschoolden ondervinden de meeste hinder van de verhoging van de kwalificatie-eisen die door werkgevers worden gesteld. Personen met een opleiding op wo-niveau en in iets mindere mate de hbo'ers, hebben hiervan het meeste voordeel.

Ten vierde zijn er substitutie-effecten. Deze bewerkstelligen vooral een verlies aan vraag naar degenen met een vbo-opleidingsachtergrond. Zij hebben vooral te lijden van de concurrentie van arbeidskrachten met uitsluitend basisonderwijs. Daarentegen worden degenen met een mbo/leerlingwezen-opleiding geconfronteerd met een neerwaartse verdringing door hbo'ers. Verschillende opleidingstypen in het hbo en vooral in het wo profiteren sterk van het ontstaan van extra vraag als gevolg van het tekortschietend aanbod uit verwante opleidingsrichtingen.

Baanopeningen

Uitbreidingsvraag en vervangingsvraag vormen tezamen de baanopeningen voor nieuwkomers op de arbeidsmarkt. De ranglijst van de opleidingstypen met verhoudingsgewijs de meeste baanopeningen wordt gedomineerd door de hogere opleidingen met de hoogste uitbreidingsvraag, zoals wo informatica, bedrijfskunde, econom(etr)ie, accountancy en bouwkunde, en hbo landbouw en recht en bestuur. Dit is opmerkelijk, vanwege het feit dat over de gehele arbeidsmarkt gezien de vervangingsvraag verantwoordelijk is voor de meeste baanopeningen. Echter, de verschillen in de uitbreidingsvraag zijn veel groter dan de verschillen in de vervangingsbehoefte tussen de opleidingen.

De meeste opleidingen met een relatief gering aantal baanopeningen (zoals wo farmacie, hbo personeelswerk en enkele lagere technische opleidingen) hebben te kampen met krimpende werkgelegenheid. Bij de meeste opleidingstypen is het verwachte geringe aantal baanopeningen een voortzetting van de ontwikkeling van de afgelopen jaren.

Aanbod van afgestudeerden

Om een beeld te kunnen vormen van de toekomstige arbeidsmarktsituatie moeten, naast de in de vorige paragrafen beschreven vraagontwikkelingen, ook de ontwikkelingen aan de aanbodzijde van de arbeidsmarkt in beeld gebracht worden. Naast het aan het begin van de prognoseperiode boven de markt zwevende aanbod van kortdurig werklozen gaat het daarbij vooral om de instroom van schoolverlaters ².

Een duidelijk voorbeeld van opleidingen die populair zijn, gerelateerd aan het huidige aantal werkenden, zijn de opleidingen toerisme en recreatie op mbo- en hbo-niveau. Op mbo-niveau bedraagt de jaarlijkse arbeidsmarktinstroom maar liefst 9% van het totaal aantal werkenden met deze opleidingsachtergrond. Erg populair zijn ook de hbo-opleidingstypen commerciële economie, personeelswerk en bedrijfskunde. Daarbij is overigens alleen bij hbo personeelswerk sprake van een toename van de instroom in vergelijking met de afgelopen jaren. Op mbo-niveau zijn naast toerisme en recreatie vooral de opleidingstypen mbo sociaal-cultureel en mbo/llw laboratorium relatief populair, terwijl op universitair niveau de opleidingstypen wo kunstwetenschappen en wo econom(etr)ie relatief de hoogste arbeidsmarktinstroom hebben. Ook bij deze opleidingen ligt de instroom de komende jaren op een aanzienlijk lager niveau dan in de afgelopen jaren.

De arbeidsmarkt in 2002

Door de verwachte vraag- en aanbodstromen met elkaar te confronteren wordt een indicatie van de toekomstige arbeidsmarktperspectieven per opleidingstype verkregen. Hiertoe wordt voor de verschillende opleidingstypen de indicator toekomstige arbeidsmarktperspectieven (ITA) berekend. Deze indicator geeft de verhouding tussen aanbod en vraag weer. In [tabel 1](#) wordt een typering gegeven van de perspectieven (zeer goed, goed, redelijk, matig of slecht) voor de nieuwkomers op de arbeidsmarkt met de desbetreffende opleidingsachtergrond. Deze ITA pretendeert overigens niet de toekomstige werkloosheid of onvervulbare vacatures te voorspellen. Vanwege het aanpassingsvermogen van de arbeidsmarkt kan een slecht perspectief zich bijvoorbeeld ook manifesteren in het moeten uitwijken naar functies beneden het niveau van de gevolgde opleiding ('onderbenutting'), onvrijwillige deeltijdarbeid of slechtere arbeidsvoorwaarden.

Tabel 1. Indicator toekomstige arbeidsmarktperspectieven (ITA) in 2002

Opleidingstype	ITA
<i>Arbeidsmarktperspectieven zijn zeer goed</i>	
wo accountancy en belastingen	0,67
hbo recht en bestuur	0,69
wo civiele techniek	0,73
wo informatica en bestuurl. inform.kunde	0,78
wo bouwkunde	0,78
wo bedrijfskunde	0,78
mbo/llw operationele techniek	0,80
hbo vervoer en logistiek	0,80
mbo/llw procestechniek	0,81
mbo/llw verpleging	0,81
wo tandheelkunde	0,81
hbo bouwkunde	0,83
mbo/llw horeca	0,85
hbo lerarenopl. economie en maatschappij	0,85
hbo landbouw en veeteelt	0,85
hbo informatica	0,85

<i>Arbeidsmarktperspectieven zijn goed</i>	
hbo lerarenopleiding natuur en techniek	0,86
hbo civiele techniek	0,86
hbo chemische technologie	0,86
mbo/llw bouw	0,87
hbo lerarenopleiding basisonderwijs	0,87
hbo lerarenopleiding medisch en verzorging	0,87
hbo verpleegkunde	0,87
wo elektrotechniek	0,87
wo econom(etr)ie	0,87
mbo/llw uiterlijke verzorging	0,88
mbo openbare orde en veiligheid	0,88
hbo lerarenopleiding talen	0,88
hbo werktuigbouwkunde	0,88
hbo secretariaat	0,88
wo theologie	0,88
mbo/llw secretariaat	0,89
mbo/llw grond-, weg- en waterbouw	0,90
hbo tolk en vertaler	0,90
mbo/llw motorvoertuigetechniek	0,91
hbo bibliotheek en documentatie	0,91
mbo/llw installatietechniek	0,92
hbo (fysio)therapie	0,92
hbo openbare orde en veiligheid	0,92
vbo elektrotechniek	0,93
mbo/llw landbouw en veeteelt	0,93
mbo/llw fijnmechanische techniek	0,93
mbo/llw elektrotechniek	0,93
mbo/llw vervoer	0,93
hbo elektrotechniek	0,93
vbo beveiliging	0,94
vbo vervoer	0,94
hbo fijnmechanische techniek	0,94
mbo/llw vliegtuigetechniek	0,94
wo wiskunde en natuurwetenschappen	0,94
mbo/llw werktuigbw en mech. techniek	0,95
hbo accountancy en bedrijfseconomie	0,95
hbo uitvoerende en beeldende kunsten	0,95
wo werktuigbouwkunde	0,95
wo letteren	0,95
wo sociale wetenschappen	0,95
mbo/llw milieu en groene ruimte	0,96
mbo/llw laboratorium	0,96
mbo/llw administratie	0,96
hbo lerarenopl. lichamelijke opvoeding	0,96
hbo laboratorium	0,96
wo (dier)geneeskunde	0,96
mavo	0,97
mbo/llw apothekersassistent	0,97
hbo bedrijfskunde	0,97
hbo maatschappelijk werk en hulpverlening	0,97
wo rechten en bestuurskunde	0,97
vbo landbouw en natuurlijke omgeving	0,98
vbo mechanische techniek	0,98
hbo lerarenopleiding expressie	0,98
hbo communicatie en journalistiek	0,98
mbo/llw levensmid.techniek/vleesverwerking	0,99
vbo grafische techniek	1,00
hbo voeding	1,00

<i>Arbeidsmarktperspectieven zijn redelijk</i>	
mbo sociaal-cultureel	1,01
wo landbouw en milieukunde	1,01
wo farmacie	1,01
vbo verzorging	1,02
mbo/llw handel	1,02
hbo commerciële economie	1,02
vbo bouwtechniek	1,03
mbo/llw brood en banket	1,03
hbo toerisme en recreatie	1,03
vbo motorvoertuigetechniek	1,05
havo/vwo	1,05

<i>Arbeidsmarktperspectieven zijn matig</i>	
Basisonderwijs	1,08
mbo/llw grafische techniek	1,07
mbo/llw verzorging	1,07
mbo/llw beweging en therapie	1,07
hbo milieukunde en levensmid.technologie	1,07
mbo dokters-, tandarts- en dierenartsassistent	1,11
wo kunstwetenschappen	1,13

vbo brood en banket	1,15
<i>Arbeidsmarktperspectieven zijn slecht</i>	
vbo horeca en levensmiddelentechniek	1,17
vbo administratie, handel en textiel	1,17
vbo installatietechniek	1,23
hbo personeelswerk	1,25
mbo/llw toerisme en recreatie	1,29

Met uitzondering van het basisonderwijs komen er op elk niveau zowel opleidingstypen met goede tot zeer goede perspectieven als opleidingstypen met matige tot slechte arbeidsmarktperspectieven voor. Op hbo- en wo-niveau wordt overigens voor bijna alle opleidingstypen een goed tot zeer goed arbeidsmarktperspectief verwacht. De oorzaken van deze goede perspectieven lopen overigens uiteen. Zo heeft wo informatica en bestuurlijke informatiekunde een zeer goed perspectief vanwege de erg hoge uitbreidingsvraag. De vervangingsvraag is echter erg laag, terwijl de arbeidsmarktinstroom van schoolverlaters relatief hoog is. Bij wo theologie is daarentegen de uitbreidingsvraag erg laag en is het goede perspectief een gevolg van de erg hoge vervangingsvraag in combinatie met de lage instroom van schoolverlaters. Voor hbo recht en bestuur is met name de erg lage instroom van schoolverlaters de oorzaak van de zeer goede perspectieven.

Er zijn echter ook enkele uitzonderingen op de gunstige perspectieven. Zo wijzen de prognoses voor de hbo-opleiding personeelswerk op een slecht perspectief en voor hbo milieukunde en levensmiddelentechnologie op een matig perspectief. Oorzaak hiervoor is de zeer hoge instroom van schoolverlaters. Voor de schoolverlaters van het opleidingstype mbo toerisme en recreatie zijn de vooruitzichten echter slecht als gevolg van de erg hoge arbeidsmarktinstroom. Voor de opleidingstypen mbo grafische techniek, bewegingstherapie en verzorging en de opleidingen tot huisarts-, tandarts- en dierenartsassistent zijn de perspectieven ook slechts matig. Bij grafische techniek en verzorging is dit vooral het gevolg van de geringe werkgelegenheidstoename, bij de beide andere opleidingstypen is het matige perspectief met name toe te schrijven aan de relatief hoge instroom van schoolverlaters.

De arbeidsmarktperspectieven voor de laag opgeleiden blijven duidelijk achter bij die van de middelbaar en hoger opgeleiden. Toch is er een aantal vbo-opleidingen waarvoor de arbeidsmarktperspectieven goed zijn. De oorzaak voor dit gunstige arbeidsmarktperspectief ligt geheel aan de aanbodkant. Steeds minder leerlingen betreden de arbeidsmarkt met alleen een vbo-diploma, terwijl bovendien veel van hen na enkele jaren alsnog een diploma op mbo/leerlingwezen-niveau behalen. Andere ontwikkelingen laten echter zien dat de positie van deze laag geschoolden niet rooskleurig is. De beschikbare baanopeningen voor lager opgeleiden zijn vooral het gevolg van de hoge arbeidsmarktuitstroom van laag geschoolden op relatief jonge leeftijd. Alleen door verder te leren via bijvoorbeeld het leerlingwezen kan deze categorie schoolverlaters het ongunstige langere-termijnperspectief waarschijnlijk ontlopen.

Keerzijde

De keerzijde van de gunstige arbeidsmarktperspectieven is vanzelfsprekend dat er aan de vraagzijde van de arbeidsmarkt problemen ontstaan bij de recrutering van personeel. Naar verwachting zullen dan ook vrijwel alle bedrijfssectoren met grote knelpunten in de personeelsvoorziening worden geconfronteerd. De grootste knelpunten zullen zich voordoen in de zakelijke dienstverlening, de gezondheidszorg en de overheidssector. Daarbij gaat het vooral om knelpunten bij de werving van hoger opgeleiden. Ook voor enkele opleidingen uit het middelbaar onderwijs worden in bepaalde sectoren zeer grote knelpunten verwacht. Dat is bijvoorbeeld het geval in de basischemie, waar voor het opleidingstype mbo/llw procestechniek zeer grote knelpunten in de personeelsvoorziening worden verwacht. Ook in de bouw, handel, horeca, en gezondheidszorg zijn enkele zeer grote knelpunten voor opleidingstypen op middelbaar niveau te verwachten. In de bouw gaat het hier om het opleidingstype mbo/llw operationele techniek. In de drie overige bedrijfssectoren (handel, horeca en gezondheidszorg) worden op middelbaar opleidingsniveau zeer grote knelpunten in de personeelsvoorziening verwacht voor mbo/llw horeca. In de bouw worden zeer grote knelpunten in de personeelsvoorziening verwacht als gevolg van een tekortschietende arbeidsmarktinstroom van hbo bouwkunde. Voor het opleidingstype hbo informatica zullen in de bedrijfssector handel zeer grote knelpunten ontstaan.

Studiekeuze en numerus fixus

Om de zeer extreme verschillen tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt te beperken zou ook een numerus fixus voor de onderwijsinstroom kunnen worden ingesteld. Een goed functionerende arbeidsmarkt is echter slechts gebaat bij een beperkt gebruik van de arbeidsmarktfixus. Een langdurige fixus voor een opleiding ontleemt de arbeidsmarkt haar aanpassingsvermogen.

Het onderwijsbeleid kan ook worden gericht op het bevorderen van de instroom in opleidingstypen met goede of zeer goede arbeidsmarktperspectieven. Denk aan het verbeteren van de geografische spreiding van het onderwijsaanbod, of de introductie van een nieuwe opleidingsvariant. Nieuw aanbod van opleidingen zal vooral baat hebben wanneer leerlingen worden aangetrokken die anders een opleiding zouden kiezen met slechtere perspectieven. Een goed voorbeeld zijn de opleidingen die meer meisjes weten aan te trekken voor technische richtingen.

Scholingsbeleid

Gezien de omvang van de voor de komende jaren verwachte knelpunten in de personeelsvoorziening, is het evident dat een belangrijke impuls zal moeten worden gegeven aan het bij- of omscholen, vooral van mensen met opleidingen met een matig tot slecht arbeidsmarktperspectief. Daarbij moet echter worden bedacht dat de grote knelpunten in de personeelsvoorziening zich vaak voordoen bij de hoger opgeleiden, terwijl de aanbodoverschotten zich concentreren bij de lager opgeleiden.

Een belangrijke doelgroep voor bij- of omscholing is ongetwijfeld de groep langdurig werklozen. Het is opmerkelijk dat bijna de helft van de langdurig werklozen een opleidingsachtergrond heeft met goede arbeidsmarktperspectieven. Het gaat hier om 110.000 personen. Voor een zestal opleidingen op vbo-, mbo- of hbo-niveau zou het inzetten van een deel van de langdurig werklozen met de desbetreffende opleidingsachtergrond de verwachte aanbodtekorten in principe kunnen voorkomen.

Ook het verhogen van de arbeidsparticipatie zou een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan het voorkomen van knelpunten. Voor eenderde van de opleidingstypen waarvoor grote tot zeer grote knelpunten in de personeelsvoorziening worden verwacht, zou echter zelfs een volledige inzet van de niet-participerenden met de desbetreffende opleidingsachtergrond nog ontoereikend zijn om in de vraag te voorzien. Voor een aantal andere opleidingstypen zou de non-participatie met meer dan de helft moeten worden teruggebracht. Zelfs dit laatste is waarschijnlijk al een moeilijk te realiseren doelstelling.

Ten slotte zou de aandacht kunnen uitgaan naar het vergroten van de arbeidsparticipatie van allochtone arbeidskrachten. Gezien hun opleiding bestaan er overigens grote verschillen in de inzetbaarheid van de diverse groepen allochtonen. Bij Turken en Marokkanen zal het verhogen van de arbeidsparticipatie waarschijnlijk de grootste beleidsinspanningen vergen. Daarentegen lijken allochtonen afkomstig uit het voormalige Joegoslavië, door hun hoge gemiddelde opleidingsniveau, zeer goed inzetbaar te zijn op de arbeidsmarktsegmenten waarvoor de verwachte knelpunten in de personeelsvoorziening groot zijn.

Besluit

Zowel de werkgelegenheidsgroei als de vervangingsvraag zullen in vergelijking met de afgelopen jaren sterk toenemen, terwijl daarentegen de arbeidsmarktinstroom afneemt. Met name voor de hoger en middelbaar opgeleiden zijn de perspectieven goed. Dit betekent ook dat vooral de zakelijke dienstverlening, de gezondheidszorg en de overheidssector met zeer grote knelpunten in de personeelsvoorziening te kampen zullen krijgen. Een adequate studiekeuzevoorlichting zou een waardevolle rol kunnen spelen om deze discrepanties enigszins te beperken. Aan de andere kant biedt de verwachte krapte op de arbeidsmarkt ook het perspectief om groepen die langere tijd aan de kant hebben gestaan weer in te schakelen op de arbeidsmarkt. Het bij- en omscholingsbeleid gericht op langdurig werklozen en niet-participerenden zal derhalve de komende jaren waarschijnlijk uitgroeien tot de crux van het arbeidsmarktbeleid

---

1 Voor een meer uitvoerige rapportage zie ROA, *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2002*, ROA-R-1997/7. Een beschrijving van de methodiek wordt gegeven in *Methodiek arbeidsmarktprognoses en indicatoren 1997-2002*, binnenkort te verschijnen.

2 Deze prognoses bouwen voort op de leerlingenprognoses in de *Referentieraming 1997* van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Prognoses over scholingsactiviteiten van degenen die de arbeidsmarkt hebben betreden zijn gebaseerd op de *Onderwijsrekeningen* van het CBS.